

MICHAŁ WENZEL

UNIwersytet SWPS w Warszawie

MWENZEL@SWPS.EDU.PL

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-2998-4934](https://orcid.org/0000-0002-2998-4934)

KARINA STASIUK-KRAJEWSKA

UNIwersytet SWPS w Warszawie

KSTASIUK-KRAJEWSKA@SWPS.EDU.PL

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8261-7335](https://orcid.org/0000-0001-8261-7335)

Dezinformacja związana z wojną w Ukrainie

Disinformation related to the war in Ukraine

Abstrakt: Głównym celem badania jest określenie stopnia dezinformacji mającej miejsce w kontekście wojny w Ukrainie. Przypisywana różnym autorom zasada, iż „prawda jest pierwszą ofiarą wojny” nabiera nowego wymiaru w epoce, w której dla wielu ludzi niezwyfikowane informacje pojawiające się w mediach społecznościowych (półprawdy, domysły i konfabulacje) stanowią główne źródło wiedzy o świecie. Ponadto, działają aktorzy celowo wprowadzający dezinformację do obiegu publicznego a sytuacja wojny powoduje, że wiele wiadomości jest ocenzurowanych. Informacja na temat wojny pojawia się w społecznym kontekście, więc pytania mierzące zakres dezinformacji uzupełnialiśmy o kwestie dotyczące przyczyn wojny, a także postrzeganych konsekwencji jednego z głównych jej skutków – masowego napływu uchodźców z Ukrainy.

Słowa kluczowe: wojna, fake news, dezinformacja, raport

Abstract: The main objective of the study is to determine the degree of disinformation taking place in the context of the war in Ukraine. According to a principle attributed to various authors, “truth is the first casualty of war”; this rule takes on a new dimension in an era where for many people unverified information appearing on social media (half-truths, conjectures and confabulations) is the main source of knowledge about the world. In addition, there are actors deliberately introducing disinformation into the public stream and the situation of war causes a lot of news to be censored. Information about the war appears in a social context, so we supplemented questions measuring the extent of disinformation with questions about the causes of the war, as well as the perceived consequences of one of its main effects - the massive influx of refugees from Ukraine.

Keywords: war, fake news, disinformation, report

Metodologia

Badanie przeprowadzono metodą CAWI (wywiadu internetowego) w Polsce, Czechach i na Słowacji na próbach reprezentatywnych dla dorosłej ludności (18+). Wyniki były ważone wagą poststratyfikacyjną. Zastosowano próbę kwotową w Czechach i na Słowacji, losową w Polsce. Daty realizacji były następujące: Polska, 20-28.06.2022 (N=1021), Czechy, 1-17.06.2022 (N=1002), Słowacja, 1-17.06.2022 (N=1013). W Czechach i na Słowacji badanie zrealizowała firma STEM/MARK, a. s., w Polsce PBS¹.

W części porównawczej (dane z Polski, Czech i Słowacji) badaliśmy zakres dezinformacji i opinie o uchodźcach z Ukrainy. Badania obejmowały także część pytań zadanych tylko w Polsce, ze względu na polską specyfikę i ograniczenia logistyczne. Zakres dezinformacji mierzyliśmy dając do oceny zestaw dziesięciu stwierdzeń zawierających elementy wskazujące na celowe zniekształcenie rzeczywistości. Są to popularne narracje pojawiające się głównie w mediach społecznościowych, ale też w mediach drukowanych i elektronicznych. W większości są to dotyczące państwa ukraińskiego tezy lansowane przez środowiska zbliżone do władz Rosji, w tym teza o nazistowskim charakterze władz Ukrainy, nieuregulowanym statusie prawnym tego państwa, prawach Rosji do terenu Ukrainy, a także tezy dotyczące ukraińskich uchodźców (przekonanie o powszechnej przestępczości w tej grupie i o jej specjalnych przywilejach). Uwzględniliśmy też tezy środowisk proukraińskich, na przykład tezę o przewadze militarnej wojsk ukraińskich nad rosyjskimi oraz prozachodnią, nieprawdziwą sugestię, że państwa UE i USA wstrzymały handel z Rosją. Wybierając stwierdzenia opieraliśmy się na wynikach prac CEDMO oraz EDMO² oraz specjalistów pracujących w tych konsorcjach. Wstępną listę stwierdzeń podczas prac zespołu projektowego ograniczyliśmy do dziesięciu. W dalszej części badania pytaliśmy o postrzegane konsekwencje napływu uchodźców z Ukrainy dla gospodarki i bezpieczeństwa państwa.

¹ Zastosowana metodologia może budzić kontrowersje z dwóch powodów. Są nimi: 1) wykluczenie cyfrowe części społeczeństwa i 2) nielosowy dobór próby. Jesteśmy świadomi ograniczeń metody CAWI, związanych z niepełnym dostępem do Internetu w niektórych grupach społeczno-demograficznych. Uważamy jednak, że zastosowanie wag poststratyfikacyjnych zmniejszyło wpływ różnic w korzystaniu z Internetu. Badania prowadzone na panelach internetowych zbliżają się pod obecnie względem wiarygodności do prób losowych, choć brak możliwości określenia błędu losowego obniża wiarygodność wyników uzyskanych przy pomocy takich prób (Lavrakas et al. 2022). Przy akceptacji ograniczeń, jest to jednak obecnie standardowa metoda prowadzenia badań.

² Więcej informacji na temat CEDMO można znaleźć na stronie: <https://cedmohub.eu/pl/> [dostęp 11.04.2023]; Badania EDMO na temat Ukrainy dostępne są na stronie: <https://edmo.eu/war-in-ukraine-the-fact-checked-disinformation-detected-in-the-eu/> [dostęp 11.04.2023].

Schemat pojęciowy

Posługujemy się tu szeroką kategorią dezinformacji uznając, że jednym z podstawowych (choć niejedynym) jej przejawów są fake newsy. Warto na chwilę zatrzymać się przy tej ostatniej kategorii także dlatego, że jest ona przedmiotem szczególnego zainteresowania badaczy, wskutek czego jest stosunkowo szeroko analizowana i definiowana. Mamy przy tym przekonanie, że tezy dotyczące fake newsów mogą być przydatne także w kontekście analizowania szerszego zjawiska dezinformacji.

Nie istnieje precyzyjna definicja ani fake newsa, ani kategorii pokrewnych (Bernceker, Flowerree, Grundman, 202; Bąkowicz 2019; Tomaszewska-Michalak 2021). Wynika to nie tylko ze złożoności i dynamiki samego zjawiska, ale także z faktu użycia go w różnych funkcjach i różnych intencjach (na przykład z intencją dezinformacyjną, jak obserwujemy to w działaniach Rosji). Ponadto kategoria fake news nie jest ani nowym pojęciem, bo jego pierwsze użycie datuje się na dziewiętnasty wiek (Baptista, Gradim, 2020), ani nowym zjawiskiem (Tucher, 2022; Winston, Winston 2021; Cortada, Aspray, 2019).

Literatura przedmiotu oferuje bardzo wiele interesujących, pouczających i użytecznych klasyfikacji definicji fake newsa (Higdon 2020; Tandoc, Lim, Ling, 2018; Jaster, Lanius 2021; Khan, Brohman, Addas, 2022; Baptista, Gradim, 2020; Zhou, Zafarani, 2020). Wielość klasyfikacji powoduje jednak także swoisty chaos pojęciowy i definicyjny. Za dominującą tendencję uznać należy definiowanie fake newsa poprzez odniesienie do dwóch wymiarów: prawdy (a ściślej – informacji medialnej jako odnoszącej się do faktycznego stanu rzeczywistości) i oszustwa. W tym kontekście fake news jest informacją, która nie zawiera prawdy; i to w dwojakim sensie – jest dosłownie nieprawdziwa lub komunikuje coś nieprawdziwego (np. przez wprowadzanie w błąd odbiorcy). Co istotne, fake news tworzony jest z intencją wprowadzania w błąd, czyli oszustwa (Jaster, Lanius 2021: 20).

Powszechnie też podkreśla się, że – zgodnie z przyjętymi tu założeniami – fake news powinien być ujmowany w relacji z innymi pokrewnymi kategoriami, takimi jak: dezinformacja (celowe tworzenie i udostępnianie informacji, o których wiadomo, że są fałszywe), misinformacja (nieumyślne udostępnianie fałszywych informacji), czy malinformacja (gdy prywatne informacje przechodzą do sfery publicznej i są udostępniane w celu wyrządzenia szkody, na przykład mowa nienawiści). Najszerszą kategorią w tym klasycznym ujęciu jest kategoria zaburzeń informacyjnych (*information disorder*), obejmująca plotki, legendy miejskie, satyrę czy spam (Wardle & Derakhshan, 2017; Wardle 2020; Lazer et al, 2018).

W związku z tym proponujemy używać szerokiej kategorii „dezinformacja”, zakładając przy tym, że zarówno dezinformacja w szerokim sensie, jak i fake news (rozumiany jako jej istotne narzędzie) odnoszą się w istocie do celowego manipulowania faktami (zawartością przekazu) z intencją wprowadzania w błąd odbiorców. Z tego wynika wyraźnie, że zasadnicze w badaniu dezinformacji są 1) kategoria odbiorcy

i 2) kategoria celu jej szerzenia (a także wpływu społecznego), gdyż uaktywnia ona, podobne jak fake news, istniejące wcześniej przekonania, nie funkcjonuje w próżni społecznej czy kulturowej: „Fake news jest zorganizowany wokół obecnych już narracji wyobrażonych inkluzji i wykluczeń ze »wspólnoty« [...] (Liston, 2020: 249).

Proponujemy definiowane dezinformacji jako „celowego kłamstwa lub zniekształcenia, często rozpowszechnianego jako informacja medialna (news), służącego realizacji celów politycznych, takich jak dyskredytacja przeciwników, zakłócanie debat politycznych, wywieranie wpływu na wyborców, zaognianie istniejących konfliktów społecznych lub tworzenie ogólnego klimatu zamieszania i paraliżu informacyjnego” (Bennett, Livingston, 2021: 3; Bennett, Livingston, 2018). Narracje dezinformacyjne trafiają na szczególnie podatny grunt w sytuacjach, które budzą u odbiorców poczucie zagrożenia oraz ewokują istniejące wcześniej stereotypy. Taką sytuacją jest oczywiście wojna, zwłaszcza kiedy toczy się w bliskim sąsiedztwie kulturowym oraz geograficznym. Do klasycznych narracji dezinformacyjnych w analizowanym obszarze należą te związane z legitymizowaniem agresji w Ukrainie, deprecjonowaniem państwa i władz ukraińskich, umniejszaniem skali problemu i tragedii ofiar wojny czy wskazywaniem na lepsze traktowanie uchodźców z Ukrainy niż rdzennych mieszkańców danych państw (Demagog 2022).

Zakres dezinformacji

Ogólnie mówiąc, narracje prorosyjskie wrogie wobec państwa ukraińskiego są rozpowszechnione wśród mniejszości społeczeństw Polski, Czech i Słowacji, natomiast większość je odrzuca. Stwierdzenia operacjonalizujące rosyjską dezinformację wobec państwa ukraińskiego i ludności tego kraju (tabela 1, punkty a. do f.) odrzucane są przez większość niemal we wszystkich przypadkach (wyjątkiem jest akceptowanie przez większość Słowaków tezy o powszechnej przestępczości wśród ukraińskich uchodźców). Najsłabszy oddźwięk znajdują w Polsce, a najsilniejszy na Słowacji, przy czym społeczeństwo Czech lokuje się pośrodku. Na przykład 10% Polaków, 26% Czechów i 37% Słowaków uważa, że władze Ukrainy mają charakter faszystowski lub nazistowski, a jedynie 16% Polaków i aż jedna trzecia (34%) Słowaków sądzi, że Rosja nie ponosi żadnej odpowiedzialności za konflikt w Ukrainie.

Narracje niechętnie wobec uchodźców ukraińskich są mocniej rozpowszechnione niż wrogość wobec państwa ukraińskiego. We wszystkich trzech krajach blisko trzy czwarte ludności uważa, że Ukraińcy cieszą się specjalnymi przywilejami. Przekonanie o licznej obecności przestępców wśród uchodźców jest najsilniej rozpowszechnione na Słowacji, a najsłabiej w Polsce.

Narracje proukraińska i prozachodnia są najsilniej rozpowszechnione w Polsce. Choć niewielka mniejszość uważa, że armia ukraińska ma przewagę wojskową nad armią rosyjską (badanie przeprowadziliśmy w czasie rosyjskiej ofensywy w Donbasie

w 2022 roku), to ta mniejszość jest największa w Polsce. We wszystkich trzech krajach większość społeczeństwa sądzi, że w ramach sankcji gospodarczych nałożonych na Federację Rosyjską kraje Unii Europejskiej oraz Stany Zjednoczone wstrzymały handel z Federacją Rosyjską. Najsilniej ten pogląd rozpowszechniony jest w Polsce, natomiast najsłabiej na Słowacji (Tab. 1).

Tab. 1. Zakres dezinformacji

Czy zgadza się Pan/i z następującymi stwierdzeniami?		
a. Władze Ukrainy mają charakter faszystowski lub nazistowski		
	Tak	Nie
Polska	10%	90%
Czechy	26%	74%
Słowacja	37%	63%
Teren obecnej Ukrainy to tak naprawdę ziemie historycznie rosyjskie i dlatego Rosja ma prawo tam interweniować zbrojnie		
	Tak	Nie
Polska	12%	88%
Czechy	17%	83%
Słowacja	35%	65%
b. Granice Ukrainy nie są międzynarodowo uznane przez ONZ		
	Tak	Nie
Polska	26%	74%
Czechy	37%	63%
Słowacja	38%	62%
c. w Ukrainie istnieją laboratoria finansowane przez USA, w których wytwarza się broń biologiczną		
	Tak	Nie
Polska	18%	82%
Czechy	27%	73%
Słowacja	43%	57%
d. Rosja jedynie broni swoich uzasadnionych interesów i nie ponosi żadnej odpowiedzialności za konflikt w Ukrainie		
	Tak	Nie
Polska	16%	84%
Czechy	19%	81%
Słowacja	34%	66%
e. Działania Rosji w Ukrainie są odpowiedzialnością na zbrodnie popełnione przez Ukrainę na rosyjskojęzycznej ludności we wschodniej części tego kraju		
	Tak	Nie

Polska	17%	83%
Czechy	31%	69%
Słowacja	45%	55%
f. Wśród uchodźców z Ukrainy jest niemało przestępców		
	Tak	Nie
Polska	38%	62%
Czechy	43%	57%
Słowacja	53%	47%
g. Uchodźcy z Ukrainy traktowani są w Polsce lepiej niż obywatele państw członkowskich Unii Europejskiej (np. mają ułatwiony dostęp do publicznej ochrony zdrowia)		
	Tak	Nie
Polska	72%	28%
Czechy	73%	27%
Słowacja	73%	27%
h. Armia Ukrainy ma przewagę wojskową nad armią rosyjską		
	Tak	Nie
Polska	26%	74%
Czechy	17%	83%
Słowacja	17%	83%
i. W ramach sankcji gospodarczych nałożonych na Federację Rosyjską kraje Unii Europejskiej oraz Stany Zjednoczone wstrzymały handel z Federacją Rosyjską		
	Tak	Nie
Polska	72%	28%
Czechy	66%	34%
Słowacja	56%	44%

Zródło: Opracowanie własne; odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak” łącznie; „zdecydowanie nie” i „raczej nie” łącznie.

Przyczyny wojny i konsekwencje napływu uchodźców

Społeczeństwa w trzech badanych krajach wyraźnie różnią się w ocenie odpowiedzialności za wojnę w Ukrainie. O ile w Polsce odpowiedzialność Rosji nie budzi większych wątpliwości (trzy czwarte Polaków jest tego zdania), o tyle w pozostałych dwóch badanych społeczeństwach opinie są podzielone. W Czechach niespełna połowa jest tego zdania, natomiast na Słowacji jedynie niespełna jedna trzecia. Na Słowacji najpopularniejszy jest pogląd wyrażony między innymi przez papieża Franciszka, że wszystkie strony ponoszą część odpowiedzialności. Słowacy częściej niż

pozostali obarczają winą za wybuch wojny NATO oraz Ukrainę, choć trzeba podkreślić, że również tam jest to opinia wyrażana przez niewielką mniejszość (Tab. 2).

Tab. 2. Postrzegana wina za wojnę w Ukrainie

Kto, Pana/i zdaniem, jest przede wszystkim winny wojnie w Ukrainie?					
	Rosja	Ukraina	NATO	wszystkie strony ponoszą część odpowiedzialności	trudno powiedzieć, nie orientuję się
Polska	76%	1%	2%	12%	9%
Czechy	47%	4%	7%	27%	15%
Słowacja	30%	9%	14%	32%	15%

Źródło: Opracowanie własne.

Jednym z najmocniej odczuwalnych skutków działań wojennych w Ukrainie stał się napływ uchodźców, odczuwalny – choć w różnym stopniu – we wszystkich trzech krajach. Reakcje społeczeństw są zróżnicowane. Obawy w różnych wymiarach są znacznie częstsze w Czechach i na Słowacji niż w Polsce. Jeśli chodzi o skutki gospodarcze (wpływ na poziom życia obywateli, sytuację gospodarczą kraju oraz na rynek pracy), w Czechach i na Słowacji większość obywateli wyraża pesymizm. W Polsce negatywne przewidywania też są częstsze niż pozytywne lub neutralne, ale wyraża je mniej niż połowa respondentów. Szczególnie wyraźne różnice widać w przewidywaniach dotyczących wpływu uchodźców na sytuację gospodarczą kraju. W Polsce odsetek optymistów jest trzykrotnie większy niż w pozostałych dwóch społeczeństwach. Bardzo różnią się oczekiwania dotyczące wpływu uchodźców na bezpieczeństwo wewnętrzne. O ile w Czechach i na Słowacji większość ma obawy, o tyle w Polsce przeszło połowa respondentów jest zdania, że napływ uchodźców nie będzie miał takiego wpływu. Jeśli chodzi o bezpieczeństwo w miejscu zamieszkania, największe obawy wyrażają Słowacy, natomiast najmniejsze Polacy. Przy ocenie wpływu przybycia ukraińskich uchodźców na poziom usług publicznych zróżnicowania są podobne, jak w przypadku pozostałych wymiarów – obawy są nasilone w Czechach i na Słowacji znacznie bardziej niż w Polsce (Tab. 3).

Tab. 3. Postrzegane konsekwencje napływu uchodźców

Jakie, Pana /i zdaniem, będą konsekwencje przyjazdu uchodźców z Ukrainy dla:			
poziomu życia Polaków/Czechów/Słowaków			
	głównie pozytywne	głównie negatywne	nie będzie miało to wpływu
Polska	12%	47%	40%
Czechy	6%	68%	26%
Słowacja	6%	65%	28%

sytuacji gospodarczej w Polsce/Czechach/Słowacji			
	głównie pozytywne	głównie negatywne	nie będzie miało to wpływu
Polska	27%	48%	25%
Czechy	9%	73%	17%
Słowacja	9%	69%	22%
ryнку pracy w Polsce/ Czechach/Słowacji			
	głównie pozytywne	głównie negatywne	nie będzie miało to wpływu
Polska	32%	45%	22%
Czechy	25%	52%	23%
Słowacja	18%	61%	20%
Pana/i własnej sytuacji zawodowej*			
	głównie pozytywne	głównie negatywne	nie będzie miało to wpływu
Polska	8%	27%	65%
bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce/ Czechach/Słowacji			
	głównie pozytywne	głównie negatywne	nie będzie miało to wpływu
Polska	10%	38%	52%
Czechy	5%	59%	36%
Słowacja	7%	62%	32%
bezpieczeństwa w Pana/i miejscu zamieszkania			
	głównie pozytywne	głównie negatywne	nie będzie miało to wpływu
Polska	10%	26%	63%
Czechy	6%	39%	55%
Słowacja	7%	48%	46%
poziomu usług publicznych (szkół, ochrony zdrowia)			
	głównie pozytywne	głównie negatywne	nie będzie miało to wpływu
Polska	12%	47%	41%
Czechy	6%	61%	33%
Słowacja	8%	58%	33%

Źródło: Opracowanie własne; *w Czechach i na Słowacji tego pytania nie zadano.

W Polsce opinie na temat skutków obecności obywateli Ukrainy są dość mocno oparte na osobistym doświadczeniu. Większość respondentów zna osobiście jakiegoś obywatela Ukrainy przebywającego w Polsce przed wybuchem wojny w Ukrainie, a przeszło jedna trzecia zna jakiegoś uchodźcę z Ukrainy, który przyjechał do Polski po wybuchu wojny. Być może ten fakt jest przyczyną masowej skali pomocy dla uchodźców. Większość respondentów udzieliła im pomocy: najczęściej rzeczowej

lub finansowej, niektórzy pracowali dla nich nieodpłatnie lub nawet przyjęli ich do domu (Tab. 4).

Tab. 4. Znajomość uchodźców z Ukrainy i pomoc*

Czy zna Pan/i osobiście	
jakiegoś obywatela Ukrainy przebywającego w Polsce przed wybuchem wojny w Ukrainie	53%
jakiegoś uchodźcę z Ukrainy, który przyjechał do Polski po wybuchu wojny	37%
Czy od czasu wybuchu wojny ...?	
przekazał/a Pan/i dary na rzecz uchodźców	57%
przekazał Pan/i pieniądze na rzecz uchodźców?	42%
pracował/a Pan/i nieodpłatnie, na zasadzie wolontariatu, na rzecz uchodźców	11%
wojny przyjął/ęła Pan/i uchodźcę z Ukrainy do swojego domu	6%

Źródło: Opracowanie własne; *pytania zadane jedynie w Polsce.

Czynniki sprzyjające podatności na dezinformację

W celu określenia czynników wpływających na podatność na dezinformację stworzyliśmy indeks na podstawie odpowiedzi na pytania zawierające tezy o znamionach dezinformacji (tabela 1). Wyższe wartości oznaczają większą podatność. Możliwe wartości tego indeksu mieszczą się w przedziale od 0 do 10. Średnia dla wszystkich wynosi 3,1 w Polsce, 3,6 w Czechach i 4,3 na Słowacji.

Jeśli chodzi o czynniki społeczno-demograficzne, we wszystkich trzech krajach kobiety są wyraźnie bardziej podatne na dezinformację niż mężczyźni. Wraz ze wzrostem wykształcenia maleją wartości indeksu (ta zależność jest szczególnie wyraźna w Polsce). W Polsce i Czechach brak jest jednoznacznego związku z wielkością miejscowości zamieszkania. Na Słowacji natomiast wraz ze zwiększaniem się miejscowości zamieszkania maleje podatność na dezinformację. Co ciekawe, wiek wpływa na wyniki w przeciwny sposób w Polsce niż w Czechach i na Słowacji. W Polsce w mniejszym stopniu z nieprawdziwymi stwierdzeniami zgadzają się osoby starsze niż młodsze – jest tu wyraźna liniowa zależność. W Czechach i na Słowacji jest odwrotnie – starsi są bardziej podatni (Tab. 5).

Tab. 5. Podatność na dezinformację w grupach społeczno-demograficznych

Średnia		Polska	Czechy	Słowacja
Ogółem		3,1	3,6	4,3
Płeć	Kobieta	3,3	3,5	4,4
	Mężczyzna	2,8	3,6	4,2

Wiek	18 - 29 lat	3,5	2,9	3,4
	30 - 44 lat	3,5	3,6	4,3
	45 - 64 lat	3,1	3,7	4,8
	65 lat i więcej	2,3	3,8	4,9
Wykształcenie	Podstawowe i niepełne podstawowe	3,8	3,8	4,0
	Zasadnicze zawodowe	3,7	4,3	5,3
	Średnie	3,0	3,4	4,3
	Pomaturalne	2,8	3,0	3,9
	Wyższe	2,5	2,7	3,5
Wielkość miejscowości	Do 999 mieszkańców	3,1	3,7	4,7
	1 000 – 4 999 mieszkańców	4,2	3,5	4,2
	5 000 – 19 999 mieszkańców	3,2	4,0	4,7
	20 000 – 99 999 mieszkańców	2,8	3,6	4,2
	100 000 – 499 999 mieszkańców*	3,4	3,2	3,8
	500 000 mieszkańców i więcej	2,7		
Warunki materialne	Bardzo dobre	3,4	3,2	3,2
	Dobre	3,0	3,0	3,6
	Ani dobre, ani złe	3,0	3,5	4,1
	Złe	3,3	4,2	5,4
	Bardzo złe	4,6	4,0	4,8

Źródło: Opracowanie własne; *w Czechach i Słowacji kategoria „Powyżej 100 tysięcy mieszkańców”

Jeśli rozpatrywać wpływ konsumpcji mediów na poziom dezinformacji, zauważyć można wyraźne różnice między krajami. W Polsce odbiorcy mediów publicznych (TVP i PR) są bardziej narażeni na dezinformację niż osoby korzystające z telewizji i radia prywatnego, a także z mediów drukowanych i ogólnie Internetu. W Czechach i na Słowacji jest odwrotnie – korzystanie z mediów publicznych zmniejsza podatność (Tab. 6).

Tab. 6. Podatność na dezinformację w grupach użytkowników mediów*

Średnia	Polska	Czechy	Słowacja
Ogółem	3,1	3,6	4,3
Wiadomości e-mail	3,3	3,9	4,6
Publiczne stacje radiowe	3,2	3,2	4,1
Telewizja publiczna	3,2	3,3	4,1

Media społecznościowe	3,0	3,7	4,5
Szkoła i inne instytucje edukacyjne	2,9	3,2	4,0
Członkowie rodziny	2,9	3,6	4,4
Przyjaciele i krewni	2,9	3,6	4,4
Telewizja prywatna	2,8	3,5	3,9
Strony internetowe	2,8	3,5	4,2
Gazety i czasopisma	2,7	3,4	4,2
Prywatne stacje radiowe	2,6	3,6	4,2

Źródło: Opracowanie własne; *brzmienie pytania w Czechach i Słowacji było nieznacznie inne, stąd pełna porównywalność nie jest możliwa.

Jeśli wziąć pod uwagę poglądy polityczne, respondentów można podzielić na trzy grupy. Najbardziej narażeni są obojętnie bierni (deklarujący nieuczestniczenie w wyborach). Wyborcy PiS, a także wyborcy o niesprecyzowanych preferencjach są słabiej poinformowani niż elektorat Koalicji Obywatelskiej (Tab. 7).

Tab. 7. Podatność na dezinformację a poglądy polityczne i religijność*

		Średnia
Głosowanie w potencjalnych wyborach	PiS - Zjednoczona Prawica	3,1
	Koalicja Obywatelska (PO, „Nowoczesna, Zieloni)	2,5
	Inna partia	3,0
	Nie wziąłbym/wzięłabym udziału w tych wyborach	3,8
	Trudno powiedzieć, odmowa odpowiedzi	3,3
Uczestnictwo w praktykach religijnych	Nigdy	2,6
	raz w roku	3,1
	kilka razy w roku	3,3
	raz lub dwa razy w miesiącu	3,5
	raz w tygodniu lub częściej	3,0

Źródło: Opracowanie własne; *pytania zadane jedynie w Polsce.

Poinformowanie o sytuacji w Ukrainie i ocena źródeł informacji

Najważniejszym źródłem informacji jest szeroko rozumiany Internet (dwie trzecie ogółu wskazuje go jako jedno z głównych źródeł). Telewizje prywatne wykorzystywane są przez większą grupę osób niż TVP, a prywatne stacje radiowe częściej niż Polskie Radio. Dla znaczącej części respondentów ważnym źródłem wiadomości są znane osobiście osoby: znajomi w mediach społecznościowych, przyjaciele i krewni, a także członkowie najbliższej rodziny (Tab. 8).

Tab. 8. Źródła informacji na temat wydarzeń w Ukrainie

Proszę zaznaczyć wszystkie źródła, z których uzyskuje Pan/i informacje na temat wydarzeń w Ukrainie*.	Polska
Strony internetowe	67%
Telewizja prywatna (p. Polsat, TVN)	62%
Media społecznościowe	43%
Telewizja publiczna (TVP)	32%
Prywatne stacje radiowe	29%
Przyjaciele i krewni	26%
Członkowie rodziny	26%
Publiczne stacje radiowe (Polskie Radio)	21%
Gazety i czasopisma	16%
Wiadomości e-mail	8%
Szkoła i inne instytucje edukacyjne	4%
Nie czerpię informacji na temat wydarzeń w Ukrainie z żadnych powyższych źródeł	6%

Źródło: Opracowanie własne; *brzmienie pytania w Czechach i Słowacji było nieznacznie inne, stąd pełna porównywalność nie jest możliwa. Podajemy jedynie dane z Polski.

Znacząca część dorosłych mieszkańców Polski, bo blisko jedna piąta, korzysta z mediów obcojęzycznych. W tym kontekście najczęściej wymieniano BBC oraz CNN. Niektórzy mówili ogólnie, w jakim języku są te media (najczęściej angielskojęzyczne i ukraińskie), ewentualnie wspominali, gdzie znajdują informacje – zwykle były to serwisy społecznościowe (Tab. 9).

Tab. 9. Korzystanie z mediów obcojęzycznych*

Czy korzysta Pan/i z mediów obcojęzycznych, aby uzyskać informacje na temat wydarzeń w Ukrainie?	
Tak	Nie
18%	82%

Źródło: Opracowanie własne; *pytanie zadane jedynie w Polsce.

W Polsce poziom zainteresowania sytuacją w Ukrainie oraz subiektywnie ocenianego poinformowania jest wysoki. Około trzech czwartych respondentów uznaje, że jest dobrze poinformowana na ten temat, a przeszło trzy czwarte śledzi wydarzenia związane z wojną na bieżąco (Tab 10).

Tab. 10. Poinformowanie na temat wydarzeń w Ukrainie*

Czy śledzi Pan(i) na bieżąco wydarzenia w Ukrainie?			
zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie
33%	45%	17%	5%
78%		22%	
Czy czuje się Pan(i) dobrze poinformowany(a) na temat tych wydarzeń czy też nie?			
zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie
17%	58%	20%	5%
75%		25%	

Źródło: Opracowanie własne; *pytania zadane jedynie w Polsce.

Badanych poprosiliśmy też o ocenę jakości i bezstronności informacji przekazywanych na temat wydarzeń w Ukrainie w głównych mediach elektronicznych w Polsce, zarówno publicznych, jak i prywatnych. Ocena wypada zdecydowanie na korzyść mediów prywatnych. Około czterech dziesiątych dobrze ocenia w obu wymiarach media publiczne, a znacząca większość (około siedmiu dziesiątych) ma dobre zdanie o bezstronności i jakości głównych mediów prywatnych (Tab 11).

Tab. 11. Ocena mediów publicznych i głównych mediów prywatnych*

Jak Pan(i) ocenia media publiczne (np. TVP, Polskie Radio), jeśli chodzi o bezstronność informacji na temat wydarzeń w Ukrainie?				
bardzo dobrze	raczej dobrze	raczej źle	bardzo źle	trudno powiedzieć
10%	30%	20%	20%	20%
40%		40%		20%

Jak Pan(i) ocenia media publiczne (np. TVP, Polskie Radio), jeśli chodzi o jakość informacji na temat wydarzeń w Ukrainie?				
bardzo dobrze	raczej dobrze	raczej źle	bardzo źle	trudno powiedzieć
8%	33%	20%	19%	19%
41%		39%		19%
Jak Pan(i) ocenia główne media prywatne, jeśli chodzi o bezstronność informacji na temat wydarzeń w Ukrainie?				
bardzo dobrze	raczej dobrze	raczej źle	bardzo źle	trudno powiedzieć
14%	55%	11%	5%	15%
69%		16%		15%
Jak Pan(i) ocenia główne media prywatne, jeśli chodzi o jakość informacji na temat wydarzeń w Ukrainie?				
bardzo dobrze	raczej dobrze	raczej źle	bardzo źle	trudno powiedzieć
16%	54%	12%	3%	15%
70%		15%		15%

Zródło: Opracowanie własne; *pytania zadane jedynie w Polsce.

Podsumowanie

Główne wnioski z badania można podsumować następująco:

Narracje prorosyjskie skierowane przeciw państwu ukraińskiemu rozpowszechnione są wśród mniejszości społeczeństw Polski, Czech i Słowacji, jednak te społeczeństwa różnią się między sobą poziomem podatności na dezinformację prorosyjską. Najbardziej podatni są Słowacy, najmniej Polacy.

Narracje skierowane przeciw uchodźcom ukraińskim najsilniej rozpowszechnione są na Słowacji, najsłabiej w Polsce, a Czechy stanowią ogniwo pośrednie.

Narracje proukraińska i prozachodnia są najsilniej rozpowszechnione w Polsce.

Opinie o tym, kto jest winny wojnie, bardzo się różnią we wskazanych tu krajach. W Polsce wina Rosji nie budzi większych wątpliwości, w Czechach opinia ta przeważa, choć jest znacznie mniej rozpowszechniona, natomiast Słowacy najczęściej sądzą, że wszystkie strony ponoszą część odpowiedzialności.

Spółeczeństwo polskie ma znacznie mniej obaw niż czeskie i słowackie, jeśli chodzi o konsekwencje napływu uchodźców z Ukrainy. W przypadku konsekwencji ekonomicznych oraz skutków dotyczących bezpieczeństwa wewnętrznego, zwłaszcza w miejscu zamieszkania, najwięcej obaw wyrażają Słowacy.

Czynniki wpływające na podatność na dezinformację to przede wszystkim niektóre cechy społeczno-demograficzne. Kobiety, osoby słabiej wykształcone, ludzie w złych warunkach materialnych to grupy najbardziej podatne. W Polsce młodszy są bardziej podatni na dezinformację, w Czechach i na Słowacji natomiast – starsi.

W Polsce większość ludzi czuje się dobrze poinformowana i uważnie śledzi wydarzenia za wschodnią granicą. Wiadomości w głównych mediach prywatnych oceniane są lepiej niż treści przekazywane w mediach publicznych.

Bibliografia

- Baptista, J. P., Gradim, A. (2020). Understanding Fake News Consumption: A Review. *Social Sciences*, 9(10), 185. MDPI AG. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3390/socsci9100185>
- Bąkiewicz, K. Wprowadzenie do definicja i klasyfikacji zjawiska fake newsa. *Studia Medioznawcze*. 3, 2019. 280-289. DOI 10.33077/uw.24511617.ms.2019.2.106
- Bennett, W. L., Livingston S. (2021). A Brief History of the Disinformation Age: Information Wars and the Decline of Institutional Authority. In Bennett W. L., Livingston, S. (Eds.). *The Disinformation Age Politics, Technology, and Disruptive Communication in the United States*. Cambridge
- Bennett, W. L., Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*. 33(2), 122-139. <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>
- Bernecker, S., Flowerre, A., Grundman, T. (Eds.). (2021). *The Epistemology of Fake News*. Oxford.
- Cortada, J. W., Aspray, W. (2019). *Fake News Nation. The Long History of Lies and Misinterpretations in America*. Rowman & Littlefield.
- Demagog (2022). *Dezinformacja wokół wojny. Światowe narracje i trendy*. https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/dezinformacja-wokol-wojny-w-ukrainie-swiatowe-narracje-i-trendy/
- Higdon, N. (2020). *The Anatomy of Fake News. A critical News Literacy Education*. University of California Press.
- Jester, R., Lanius, D. (2021). *Speaking of Fake News. Definitions and Dimensions*. In Bernecker, S., Flowerre, A., Grundman, T. (Eds.). *The Epistemology of Fake News* (pp. 19-45). Oxford.
- Khan, A., Brohman, K., Addas, S. (2022). The anatomy of 'fake news': Studying false messages as digital objects. *Journal of Information Technology*, 37(2), 122-143. <https://doi.org/10.1177/02683962211037693>
- Lavrakas, P. J., Pennay, D., Neiger, D., & Phillips, B. (2022, August). Comparing Probability-Based Surveys and Nonprobability Online Panel Surveys in Australia: A Total Survey Error Perspective. In *Survey Research Methods* (Vol. 16, No. 2, pp. 241-266).
- Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., Metzger, M. J., Nyhan, B., Pennycook, G., Rothschild, D., Schudson, M., Sloman, S. A., Sunstein, C. R., Thorson, E. A., Watts, D. J., & Zittrain, J. L. (2018). The science of fake news. *Science*, 359(6380), 1094-1096. <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>
- Liston, N. M. (2020). *The Truth Society Science, Disinformation, and Politics in Berlusconi's Italy*, Cornell University Press.
- Tandoc, E. C., Jr., Zheng, Wei Li, Z., Ling, R. (2018). Defining 'Fake News': A Typology of Scholarly Definitions. *Digital Journalism*, 6, no. 2. 137-153. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>
- Tomaszewska-Michalak, M. Fake news – wstępna analiza zjawiska. *Przegląd Politologiczny*. 1, 2021. 59-72. <https://doi.org/10.14746/pp.2021.26.1.4>

- Tucher, A. (2022). *Not exactly Lying. Fake News and Fake Journalism in American History*. Columbia University Press.
- Wardle, C. (2020). *Understanding information disorder*. Retrieved from <https://firstdraftnews.org/long-form-article/understanding-information-disorder/>
- Wardle, C., Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe. <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>
- Winston, B., Winston, M. (2021). *The Roots of FakeNews. Objecting to objective Journalism*, Routledge.
- Zhou, X., Zafarani, R. (2021). A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities. *ACM Comput. Surv.* 53, 5. 1-40. <https://doi.org/10.1145/3395046>

Badania zostały zrealizowane w ramach międzynarodowego projektu współfinansowanego przez Unię Europejską (działanie nr 2020-EU-IA-0267) oraz przez polskie Ministerstwo Edukacji i Nauki w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „PMW” w latach 2021–2024 (umowa nr 5213/CEF/2021/2).

Wyrażone poglądy i opinie należą jednak wyłącznie do autorów i nie muszą odzwierciedlać poglądów Unii Europejskiej. Ani Unia Europejska, ani instytucja przyznająca dofinansowanie nie mogą ponosić za nie odpowiedzialności.

Raporty z danych dostępne są na stronie <https://cedmohub.eu/pl/>